

Дубасенюк О.А. Тенденції розвитку професійної педагогічної освіти // Актуальні проблеми професійно-педагогічної освіти та стратегії розвитку: Зб. наук. праць / За заг. ред. О.А. Дубасенюк, Л.В. Калініної, О.Є. Антонової. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2006. – С. 3-7.

Тенденції розвитку професійної педагогічної освіти

Розбудова української держави на демократичних та гуманістичних засадах вимагає реформування системи педагогічної освіти. Становлення нової освітньої системи відбувається в умовах євроінтеграційних процесів, відновлення духовних пріоритетів суспільства, зміни світоглядних орієнтацій, розширення громадянської і національної свідомості. Зазначені положення є провідними у концептуальних основах Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Закону України „Про вищу освіту”, державної програми „Вчитель”.

Важлива роль у розвитку демократичної української держави належить учителю. Високі вимоги до вчителя об'єктивно відображають сутність його діяльності як інтегральної і соціально значущої у суспільстві. Сучасний учитель має виступати свідомим суб'єктом педагогічного процесу і активним діячем соціального та наукового прогресу. Саме тому особливої значущості набуває проблема підвищення ефективності педагогічної освіти, розробки концептуальних засад професійно-педагогічної діяльності.

Науковому розв'язанню проблеми вдосконалення професійної підготовки вчителя сприяли дослідження тенденцій розвитку вищої педагогічної освіти в Україні та за рубежом (В.П. Андрущенко, Н.В. Абашкіна, О.А. Абдулліна, І.А. Зязюн, М.Б. Євтух, Н.В. Кузьміна, В.Г. Кремень Д.Ф. Ніколенко, Н.Г.Ничкало, Л.П. Пуховська) та тенденцій розвитку системи університетської освіти (А.М. Алексюк, В.В. Сагарда, О.В. Глузман, Л.Г. Коваль, О.П. Мещанінов).

В Україні відбуваються докорінні зміни у соціально-економічному просторі, які відображаються і в системі педагогічної освіти. Реформування освіти зумовлено тими змінами, які відбуваються у загальноосвітніх навчальних закладах (перехід на 12-річний термін навчання; відкриття освітніх закладів нового типу; затвердження державних стандартів освіти, створення нових навчальних планів, програм і відповідного навчально-методичного забезпечення; поширення комп'ютеризації у процесі навчання).

Разом з тим в останні роки набувають розповсюдження індивідуалістичні тенденції, що привело до поширення в дитячому середовищі зростаючої дезадаптації, відчуження, розпущеності, деліквентності. Тому виникла потреба у переорієнтації діяльності школи, суб'єктів виховання й освіти у напрямку гуманізації. У 80-90 роки минулого століття починає активно

розвиватися концепція „гуманістичного виховання” (А. Джурінський, Е. Еріксон, М. Клейн, В. Пилипівський К. Роджерс, Е. Фромм,), що передбачала орієнтованість на внутрішню мотивацію, особистісний розвиток, розуміння проблем міжособистісного спілкування [7, с. 20-21].

Слід враховувати й істотні зміни у структурі учнівського контингенту внаслідок масовізації середньої освіти. Вчитель має бути готовий працювати у різноманітному дитячому колективі, в якому враховується рівень обдарованості дитини, її менталітет, специфіка соціокультурного оточення, індивідуальні особливості та ціннісні орієнтації [7, с. 22-23]. Всі ці зміни впливають на розбудову системи педагогічної освіти.

Відзначимо, що проблема підготовки педагогічних кадрів виступає пріоритетною в освітніх реформах 90-х років провідних країн світу. Сучасна педагогічна освіта характеризується демократичністю, багатопрофільністю, багатоваріантністю, різноманітністю навчальних планів та програм, гуманістичною та практичною спрямованістю і водночас посиленням комп'ютеризації процесу навчання. Широко впроваджується міжнародний досвід та ідеї інтеграції, професіоналізації й універсалізації вищої педагогічної освіти.

Глобальному інформаційному суспільству як новому етапу розвитку людства притаманні особливі ознаки. По-перше, це суспільство нового типу, що формується в результаті глобальної соціальної революції, основою якої є вибуховий розвиток та конвергенція інформаційних і телекомунікаційних технологій. По-друге, нове суспільство є суспільством знань. Знання, яке набувається насамперед завдяки доступу до інформації, постає основною умовою благополуччя людини і держави: на основі науково обґрунтованої роботи зі знаннями, зокрема використання штучного інтелекту, забезпечуватиметься прийняття ефективних рішень для підвищення якості життя членів суспільства. По-третє, нове суспільство є глобальним і базується на глобальному характері інформації: обмін інформацією не матиме часових, просторових та політичних кордонів. По-четверте, нове глобальне суспільство сприяє взаємному проникненню культур, однак відкриває кожній культурі нові можливості для самореалізації [5, с. 37-38].

Особливості педагогічної освіти полягають в тому, що вона все частіше розвивається в системі університетської освіти. На думку В.Г. Кременя, велике значення має розвиток університетської освіти, яка забезпечує майбутнє шляхом формування нового покоління професіоналів або іншими словами виробляє високоякісний людський (освіта, здоров'я) та соціальний (культура, загальні цінності, сильне громадянське суспільство) капітал [3, с. 17].

Сучасному суспільству потрібні такі моделі розвитку університетської системи освіти, які дозволять здійснити відповідну організацію її саморозвитку, нададуть риси адаптивності, гнучкості, динамізму, забезпечать перехід до випереджувальної стратегії розвитку [6, с. 8]. У доповіді ЮНЕСКО визначена головна мета освіти – забезпечення розквіту людської особистості в її соціальному вимірі. Відомі дослідники (А.М. Алексюк, О.В. Глузман, С.У. Гончаренко, Н.С. Ладижець) підкреслюють особливості університетської

освіти: її фундаментальність, орієнтацію навчання на пріоритетні напрями розвитку науки, творчість, самостійність, інноваційність. Відбувається підвищення ролі фундаментальної складової на всіх рівнях професійної освіти та більш широкий розвиток системи вищої школи, основу якої мають складати великі університети.

Спостерігаємо перехід від традиційної до концептуальної педагогіки. Ознайомлення з новими педагогічними концепціями сприяє пробудженню концептуального педагогічного мислення майбутніх учителів. Воно відрізняється від раціонально-прагматичного тим, що спрямоване на глибинне розуміння смислу закладених у них ідей, проникнення у сутність пропонуванних принципів реалізації наукових задумок.

Розробка перспективних концептуальних моделей, технологій має базуватися на всебічному та ґрунтовному аналізі сучасних тенденцій у міжнародному освітньому просторі, закономірностей розвитку суспільного життя, досягнень зарубіжної та вітчизняної філософської, психолого-педагогічної науки і практики (В.О. Кудін, В.Г.Кремень, Н.Г. Ничкало, О.М. Спирін). Сучасне суспільство характеризується поширенням глобалізаційних процесів, особливостями переходу до постіндустріального інформаційного суспільства, розвитком інтеграційних тенденцій. Інформаційне суспільство є суспільством знань нового типу, яке базується на глобальному характері інформації і яке сприяє взаємопроникненню різних культур. Вирішальним чинником економічного і культурного розвитку країни є якісна робота ВНЗ у напрямі виробництва нових знань та технологій, збереження і відтворення культурної традиції, підготовки професійних кадрів, адаптованих до швидких змін у суспільстві.

Нині актуалізується ідея полікультурності. Характерною рисою сучасної Європи і світу в цілому є зростання культурної розмаїтості за рахунок інтенсивних міграційних процесів. У цьому контексті значного розвитку набула ідея полікультурної освіти („багатокультурної”, „плюралістичної”) [7, с. 23]. Дана ідея розвивається у кількох напрямках: загальнолюдська концепція (С. Черчилль, Д. Ейткен та ін.), заснована на правах людини та соціальної справедливості, передбачаючи при цьому комплекс спеціальних дій та заходів, що відповідають специфіці різних етносів і меншин; представники іншого підходу (Ф. М'юзграв, Мішель до Серто, С. Каміллері та ін.) вважають головним завданням полікультурної освіти – навчання дітей та населення рідної мови і рідної культури у межах домінуючої або державної культури; в останні роки дана проблема розглядається з точки зору множинності інтелектуальних процесів, різноманітності світоглядів та способів адаптації до життя (Е. Беккі, А. Маразі, Г. Ріва, А. Скагліола та ін.). При цьому розмаїтість культур означає різноманітність способів здобуття знань. Італійський педагог Е. Беккі вважає, що нині на перший план виходить дослідження „інших” форм навчання, способів мислення, соціальних моделей та етнічних кодів. Це означає відхід від єдиного зводу знань, який базується на академічній культурі, що відкриває захоплюючу перспективу [1, с. 123-124].

Визначені підходи по різному визначають роль і місце вчителя щодо навчання і виховання у відкритому багатоетнічному та багатокультурному суспільстві. У Європі діють центри полікультурної освіти (Лондонський Центр багатокультурної освіти, Лісабонський Центр глобальної освіти Ради Європи та ін.). Результати їх досліджень свідчать, що сучасна Європа надає великого значення підготовці вчителя до роботи у різноманітному учнівському середовищі не тільки у плані врахування психо-фізичних та інтелектуальних особливостей, а з так званими контекстними чинниками – різним етнічним, соціальним, релігійним контекстом учнівського колективу і кожного учня зокрема [7, с. 24].

Зарубіжні дослідники вважають, що у новому столітті запорукою виживання людства стає необхідність пошуку згоди між різними культурами та прийняття їхніх глибоко вкорінених цивілізаційних відмінностей. Для більшості наукових форумів, семінарів актуальними є обговорення ідеї діалогу культур або полікультурної парадигми [5, с. 16-17].

Відзначена парадигма у сучасній українській філософії має витоки з 1994 року у системі науково-практичної діяльності міжнародних проектів викладачів під назвою „Діалог культур: Україна у світовому контексті” (автор проекту – С.О. Черепанова).

Відбувається процес активізації загальносвітових інтеграційних процесів у різних галузях суспільного життя. Провідною стає полікультурна парадигма як духовно-інтелектуальна основа творчого (гуманітарного) мислення. Домінуючими проголошуються такі положення: відкритість суспільства, гуманістичні цінності, формування особистості як суб'єкта культури [11, с. 107-108]; світоглядні, полікультурні орієнтації на творчість у практиці навчально-виховного процесу [10, с. 56-65; 16, с. 28-33].

У Житомирському державному університеті імені Івана Франка впродовж багатьох років діють наукова школа „Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів”, Методичний центр самопідготовки вчителів іноземної мови, науково-дослідна лабораторія "Акмеологія освіти", в яких з позиції системного, особистісного, діяльнісного, аксіологічного, компетентнісного, культурологічного, технологічного підходів розробляються різні аспекти модернізації професійно-педагогічної освіти та концептуальні моделі відповідно до визначених тенденцій у сфері національної освіти. Мета модернізації освіти полягає у формуванні нових життєвих установок особистості, гуманізації суспільно-економічних відносин. Сучасній школі, суспільству потрібні вчителі нової генерації, спроможні підготувати освічених, морально вихованих, підприємливих людей, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення у ситуації вибору, прогнозувати їх можливі наслідки і які здатні до співпраці; ті особистості, що відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю. Концептуальні підходи вказують спосіб побудови системи засобів підготовки вчителя на основі цілісного розуміння сутності цих процесів, що ґрунтуються на наступних принципах: неперервність професійної освіти як фундаментальний принцип її розвитку; інтегративність, що передбачає інтеграцію науки та закладів освіти,

диференційованість, багаторівневість, професійна спрямованість, ступеневість, комплексність.

Безперечно, що педагогічна освіта як цілісна система є невід'ємною складовою будь-якого розвинутого суспільства. У процесі переходу до інформаційного система освіти набуває певних ознак. Для вищої професійної освіти характерне діалектичне поєднання глобального інтеграційного процесу (регіональна, національна, міждержавна інтеграція та інтеграція у міжнародний освітній простір) з локальними процесами інтенсивного розвитку ВНЗ, посилення їх автономії, збереження кращих університетських традицій, підвищення якості та рівня освіти [9].

У процесі формування нового інформаційного суспільства можуть проявлятися й окремі /негативні тенденції. Зокрема, досить ймовірний деструктивний вплив швидко поширюваної нової інформації, процесів розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних технологій на національну культуру та особистість. Існує загроза руйнування самотутніх культур, їх „системна дезорганізація”, особливо за умов стихійного характеру такого процесу (В.Є. Лепський). Розглядаючи можливість відокремлення розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій від потреб матеріального виробництва, дослідник О. М. Ральчук підкреслює, що за певних умов „інформація задля інформації та вузький професіоналізм стають субститутами, заміниками світу культури і творчого потенціалу людини” [8]. Такий процес сприяє „декультуризації” соціуму, негативно впливає на розвиток мистецтва, освіти і науки, на формування інформаційного середовища людини [8].

Враховуючи ці положення значно зростає роль національної системи освіти як одного з основних засобів зменшення впливу негативних тенденцій під час переходу до нового інформаційного суспільства та формування культурно-освітнього і виховного середовища, спрямованого на становлення громадянського суспільства [9]. Система освіти має забезпечувати досягнення цілей громадянського суспільства, вирішуючи ряд складних та важливих завдань: створення умов для розвитку самотутніх національних культур; громадянського виховання; вдосконалення системи неперервної освіти та забезпечення навчання впродовж життя; формування ціннісних орієнтацій, які захищають від згубного впливу субкультури суспільства споживання; формування соціальної відповідальності громадян та потреби у соціально-активному способі життя тощо.

Система педагогічної освіти – відкрита, гнучка, адаптивна, динамічна освітня система, яка є підсистемою неперервної професійної освіти, що здійснюється впродовж життя і має забезпечити педагогізацію всього навчально-виховного процесу на засадах інтеграції усіх його компонентів і підсистем: мети, завдань, змісту, методів, форм, педагогічної технології, науково-методичного забезпечення.

Освіта – єдина сфера, яка сама себе повністю відтворюючи, впливає на всі інші сфери, визначаючи тенденції та перспективи розвитку. Саме освіта працює на майбутнє, динамічно реагує на зміни у зовнішньому середовищі,

адаптуючись до нових потреб суспільства і водночас активно впливаючи на його стан, визначаючи власне і самі потреби. Нове суспільство знань робить вищу освіту ядром економіки і центром культурного розвитку. Вирішальним чинником економічного і культурного розвитку регіону, країни, об'єднання держав є якісна робота вищих закладів з: виробництва нових знань, як фундаментальних, так і прикладних; збереження та відтворення культурної традиції; передачі цього знання в рамках модульного процесу навчання протягом життя; перенесення знання в технологію, технології в дію; обговорення етичних стандартів поведінки в суспільстві та передачі їх суспільству своїм прикладом достойного слідування цим стандартам [12].

Сучасна педагогічна освіта повинна мати випереджувальний розвиток, орієнтований на нові умови інформаційного суспільства, зростаючий динамізм освітніх реформ з одночасним розширенням варіативності національних, міждержавних, міжвузівських підходів, рішень, позицій, моделей в руслі єдиних, проте не уніфікованих, суспільних перетворень вищої школи. Тому реалізація концепції випереджаючої освіти, орієнтація на перспективні потреби інформаційного суспільства, на вирішення проблеми інформаційної нерівності його членів є однією з характерних особливостей розвитку освітньої галузі. За таких умов практично неможливо сформувати належні інформаційні компетенції майбутнього фахівця без упровадження технологій і систем організації навчання, адаптованих до широкого використання інформаційно-комунікаційних засобів та комп'ютерних автоматизованих систем управління навчальним процесом.

Навчання упродовж життя [2]. Це дозволяє людям, що мають певний освітній рівень та професійну кваліфікацію, опановувати нові знання, вміння та навички, зумовлені динамічними потребами ринку праці, і таке навчання є головним засобом боротьби з безробіттям. Все більше уваги в освітніх системах приділяється не лише освіті, яка набувається під час навчання у закладі з видачею відповідних документів (formal education), а й освіті, одержаній самостійно без підтверджуючих документів (non-formal education), та освіті, яка дозволяє опанувати професійно значущі компетенції нетрадиційно – через навчання на робочому місці

З інтернаціоналізацією освіти тісно пов'язана тенденція до інтернаціоналізації викладацького складу, особливо характерна для університетів, що переважно використовують дистанційні форми організації навчання, зокрема для цілого ряду приватних віртуальних університетів.

Суттєвою особливістю в розвитку освітніх систем є поглиблення і діалектичне поєднання відкритості їх світовому досвіду та збереження досягнень, різноманіття національних рис систем освіти. Країни мають досить різні освітні системи [1, 4, 9]. У деяких з них система освіти достатньо централізована, в інших – децентралізована. Демократизація та децентралізація системи управління освітою, вилучення проміжних рівнів управління освітою, делегування суттєвих повноважень університетам, посилення їх автономії і відповідальності. Розширення участі громадськості в управлінні освітою: створення представницьких органів управління

(опікунських рад), фондів підтримки освіти та освітніх закладів, професійних асоціацій; заохочення самоуправління і внутрішньої організації університетів згідно з демократичними принципами. Відбувається модернізація законодавчої бази системи освіти для послаблення державної монополії у галузі освіти та розвитку мережі альтернативних навчальних закладів, зокрема приватних. Наприклад, для системи освіти країн Західної Європи та США характерні певні національні особливості. Насамперед, це різноманітність та різнотипність навчальних закладів: коледжі початкової освіти, державні та приватні чотирирічні коледжі, коледжі і вищі заклади освіти релігійних общин, державні ВНЗ, до складу яких можуть входити коледжі місцевих громад, вищі навчальні заклади штатів, приватні ВНЗ, державні та приватні науково-дослідні інститути тощо. Водночас значна частина вищих навчальних закладів є незалежними корпораціями, діяльність яких Міністерством освіти не фінансується та не регламентується. Оцінювання здійснюється незалежними від міністерства агентствами з акредитації.

Покращується доступ до якісної вищої та педагогічної освіти, зокрема, для широких верств населення шляхом розвитку систем дистанційної освіти на основі сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій. Слід зазначити, що дистанційна освіта як відносно нова форма організації навчання у вищій школі швидко поширюється завдяки розвитку системи навчання протягом життя. Найбільш ефективно впровадження здійснюється окремими модулями невеликими приватними закладами освіти.

Здійснюється неперервний моніторинг та вдосконалення структури профілів підготовки майбутніх учителів з урахуванням як вимог міжнародного, загальнодержавного ринків праці, так і регіональних ринкових потреб.

Активізуються наукові дослідження у вищій школі, у тому числі у сфері педагогічної освіти. Поступово відбувається ліквідація розподілу між дослідницькою та викладацькою роботою в університетах.

Широко впроваджуються методи інноваційного і розвиваючого навчання, орієнтованих на розвиток творчого потенціалу особистості, зокрема побудова та реалізація індивідуальних моделей навчання студентів на основі поступового розширення можливостей самостійного вибору дисциплін протягом періоду навчання, врахування індивідуальних особливостей студентів та потреб ринку праці.

Впровадження у вищій освіті багатоступеневої системи підготовки фахівців (бакалаврат, магістратура, докторантура). Ступеневість навчання передбачає, зокрема, певну організацію навчального процесу, за якою професійна орієнтація звужується від початку до завершення навчання.

Відбувається акредитація вищих навчальних закладів та покращення якості освіти, яка на даний час все більше залежить від міжнародної діяльності університетів: модернізація навчальних програм з метою підвищення рівня підготовки фахівців та забезпечення мобільності; обмін викладачами та студентами; корегування змісту освіти, впровадження новітніх технологій навчання, використання сучасних методик оцінювання знань студентів,

наприклад, тестових форм контролю; здійснення сертифікації для взаємного визнання дипломів. Щодо останнього, то на даний час існує два типи міжнародного визнання дипломів і кваліфікацій: академічне визнання (вимоги до академічної кваліфікації встановлюються, як правило, вищими навчальними закладами з урахуванням вимог національних освітніх стандартів) та професійне визнання (стосується механізмів оцінювання документів з метою працевлаштування випускників; вимоги щодо підготовки можуть встановлюватися національним законодавством або професійними організаціями для тих професій, що підлягають регулюванню).

Здійснюється перехід до ефективних механізмів зовнішнього оцінювання освітнього процесу з метою покращення якості освіти. Насамперед – це розробка, апробація та реалізація різноманітних схем незалежного зовнішнього оцінювання випускників середньої школи, яке паралельно дозволяє оцінювати діяльність навчальних закладів, фактично їх атестацію. Щодо вищої школи, то заслуговують на увагу намагання замінити або частково поєднати "аналіз якості випускників" (акредитацію спеціальностей) з акредитацією окремих дисциплін та фрагментів освітніх програм. Якість освіти за таким процесом навчання, що переважно складається з вивчення окремих навчальних курсів, дисциплін, значною мірою залежить від якості його окремих компонент.

Підвищується роль, автономія професорського-викладацького складу у навчальному процесі та посилення відповідальності кожного викладача за якісну підготовку фахівців. Також підвищується мобільність студентів. Збільшується їх можливість навчатися певний період в іншій країні. Програми мобільності здійснюються через індивідуальну мобільність (за свої кошти), організовані обміни в рамках двосторонніх угод між закладами освіти, під час реалізації міжнародних програм (ERASMUS, SOCRATES, TEMPUS тощо). Дійсно, індивідуальна освітня траєкторія людини, зумовлена зростаючою академічною мобільністю в освітньому просторі, дозволяє послідовно або паралельно навчатися у різних закладах освіти за різноманітними програмами [3, 9].

Зростає рівень соціальної захищеності студентів шляхом документального підтвердження завершення кожного циклу навчання або досягнення певного рівня професійної підготовки; створення умов для одержання під час навчання в університеті додаткових професійних знань і вмінь.

Таким чином, за всієї різноманітності розвитку вищої освіти проглядається закономірність щодо підвищення освітнього рівня населення і значущості педагогічної освіти. Головним завданням національних освітніх систем, зокрема вищої освіти, є більший доступ громадян до освіти, підвищення її якості з метою кращої підготовки громадян до вимог сучасного суспільства і подолання ризику безробіття.

Проведений аналіз сучасних тенденцій суспільного розвитку дозволив обґрунтовано виділити ряд закономірностей, особливостей функціонування систем вищої освіти і педагогічної зокрема та зробити висновок про те, що перехід до інформаційного суспільства є одним із основних об'єктивних

чинників активізації інтеграційних процесів у міжнародному освітньому просторі, реформування національних систем освіти, пошуку ефективних моделей, форм, систем організації навчального процесу у вищих закладах освіти.

Перелік використаної літератури

1. Беккі Е. Плюралистическое образование в Западной Европе на пороге нового столетия // Перспективы: вопросы образования. – 1993. – № 2. – С. 123-124.
2. Квятковський С.М. Меморандум Європейської Комісії "Навчання протягом усього життя" // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – 2002. – Вип. 3. – С. 11-19.
3. Кремень В.Г. Освіта в Україні: сучасні тенденції і перспективи // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько-український щорічник / За ред. І. Зязюна, Н. Ничкало, Т. Левовицького, І. Вільш. – Вип. 11. – Київ – Ченстохова: Вид-во „Віпол”, 2000. – С. 11-30.
4. Кудін В.О. Освіта в інформаційному суспільстві. – К.: Телепрескорпорація „Республіка”, 1998. – 152 с.
5. Культура і спільнота у становленні педагога / За ред. К.М. Кларка і Т.С. Кошманової. – Львів: Видавничий Центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2000. – 408 с.
6. Мещанінов О.П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460 с.
7. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: Монографія –К.: Вища шк., 1997. – 179 с.
8. Ральчук О. М. Інформаційне суспільство: між ейфорією спокус та законами універсуму // Вісник НАН України. – 2003. – № 2. – <http://www.nbu.gov.ua/articles/vis-nanu/2003-2/7.htm>
9. Спирін О.М. Методологічні засади розвитку сучасних систем вищої освіти // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. - 2005. - № 20. – С. 104-109.
10. Черепанова С.О. Полікультурні основи української вищої освіти ХІУ – ХУІІІ ст. світоглядно-гуманістичний аспект) // Вісник Львівського ун-ту: Серія педагогічна. – 1999. – Вип. 14. – С. 56-65.
11. Черепанова С.О. Сучасна філософія освіти і парадигма діалогу культур // Міжнародний семінар з гуманістичної психології та педагогіки / Рівне, 15-17 черв. 1998 р. // Тези доповідей та повідомлень. – Київ; Рівне, 1998. – С. 107-108.
12. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. – М.: „Дашков и К”, 2003. – 232 с. – http://ihtik.lib.ru/sociology_6janv2005/sociology_6janv2005_272.rar.

Дубасенюк О.А.,

доктор педагогічних наук, професор

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)